

Студії із зарубіжної історії

УДК 94(477)"1914/1918":355.11(=162.

ЧЕСЬКИЙ ЕЛЕМЕНТ У РОСІЙСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАННЯХ ДОБИ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ

Шульга Світлана

Проблеми етнічної історії окремих регіонів України є важливими та впливовими факторами сучасної етносоціальної державної політики. Життєдіяльність окремих етнічних груп протягом століть складала широку палітру буття населення України. Чехи, оселившись в Україні у середині XIX ст., інтегрувалися у її господарський і культурно-освітній простір, надали йому особливих рис, водночас зберігаючи риси етнічної ідентичності. Їхня спадщина донині прослідковується на Волині, в Криму та Півдні України.

Метою дослідження є визначення характерних ознак чеського та словацького громадського руху в Росії та виникнення у складі російської армії чехословацьких військових формувань у роки Великої війни. У статті розглянуто етапи формування чеського та словацького громадського руху в Російській імперії в роки війни, його еволюцію від окремих товариств чехів і словаків культурницького характеру до об'єднання у Союз чехословацьких товариств в Росії, характерною рисою якого була проросійська позиція його очільників. Грунтуючись на вивченні та аналізі документів архівів Чеської Республіки та України, нарративних джерел, прослідковано еволюцію політичної орієнтації громадського руху чехів і словаків від проросійської позиції до орієнтації на країни Західної Європи. Визначено етапи формування військових об'єднань чехів та словаків у російській армії 1914–1917 рр., прослідковано чисельне зростання, охарактеризовано участь Чеського легіону у боях на східному фронті. Окреслено позицію Національної ради чехів і словаків на чолі із Т. Масариком щодо подій 1917 р. в Росії та прослідковано відносини Союзу з Тимчасовим урядом. Розкрито роль волинських чехів у становленні Чеської дружини, її фінансовому та матеріальному забезпеченні.

Ключові слова: Велика війна, чехи, Союз чехословацьких товариств у Росії, Чеська дружина, волинські чехи.

З-поміж історичних досліджень, актуалізованих новочасною ситуацією в Україні, назрілою видається проблема легалізації та введення іноетнічних військових формувань до складу національних армій. Затим історія чехословацьких військових сил у складі російської армії у роки Великої війни цікава в сенсі їхньої ролі у процесах державотворення на теренах чеських земель та в Україні. Повернення до історії подібних утворень покаже проблему у сучасному ракурсі та засвідчить досвід перебування представників етнічних меншин у військових лавах національних армій.

Означена проблема розглядається у вітчизняних наукових публікаціях [18; 22; 23], водночас ширше дискутується в колах чеських і російських дослідників. З-поміж них Я. Вацулік [45], Ї. Хофман [31], А. і Д. Муратови [8–17], які базують свої праці здебільшого на спогадах учасників подій, російські історики З. Ненашева і Н. Копилов доповнюють розгляд проблеми із залученням докумен-

тів російських архівів [19; 6–7]. Негативно характеризує дії чехословацького легіону у 1917–1920 рр. монархічно налаштований сучасник подій К. Сахаров [21], російський журналіст Н. Каржанський подає маловідомі офіційні документи 1914–1918 рр. [2].

Метою дослідження є аналіз суспільно-політичних процесів у середовищі російських чехів, активізація яких на початку Великої війни призвела до створення у складі російської армії чехословацьких формувань, їхньої участі у бойових діях та ролі у відродженні незалежної Чехословаччини.

На початку ХХ ст. протиріччя між монархіями Романових і Габсбургів загострилися. Ускладнилася внутрішньополітична ситуація в Чехії, що позначилося на енергійних діях чеських національних партій та рухів, які вбачали в російській монархії гаранта своєї незалежності, а імперію Габсбургів розглядали як ворога. Наприклад, лідер младочехів Карел Крамарж, тісно пов'язаний із російськими колами, висловив ідею створення слов'янського союзу на чолі з Росією у складі Польщі, Чехії, Болгарії, Сербії і Чорногорії, частиною такого союзу бачилося Чеське королівство [30, 144]. Доктор Т. Масарик скептично поставився до такої ідеї, на противагу переконливо доводив право на чехословацьку незалежність [27, 6]. Отже, в громадських колах Чехії сформувалася ідея незалежної держави, та частина чеського політикуму поклала в цьому надії на Росію, а чехи і словаки, які жили в межах обох імперій, опинилися на початку Великої війни, як і українці, у стані неоднозначному, стані війни один проти одного.

В імперії Габсбургів з початком військових дій пройшли антивоєнні маніфестації, організовані владою, вони не мали підтримки серед населення. Чеська громадськість негативно реагувала на дії влади. «Киевлянин» (за А. Муратовим) наводить уривок із німецької газети і зазначає, що «австрійський офіціоз для Німеччини намагається представити справу так, чехи нарешті усвідомили ... свою приналежність до австрійської держави... Однак ніякого прояву патріотизму в Чехії не спостерігається» [8, 24].

На початку війни, згадував Т. Масарик, мобілізовані в армію (близько 138 128 осіб) йшли як на бойню, були випадки відмови, чеська громадськість не сприймала австрійський уряд «за свій». Про настрої мобілізованих чехів можуть свідчити слова переробленої народної пісні «*Červený šáteček*» (Червона хусточка), яку вони співали: «*Červený šátečku, kolem se toč, my jdeme na Rusa, pěvíme proč*» («Червона хусточка огорнулася навколо, ми йдемо на росіянина, не знаємо чого» – переклад авт.) [30, 141–142].

Наприкінці 1914 р. Т. Масарик в еміграції розпочав діяльність, спрямовану на виборювання незалежності Чехословаччини, 1916 р. у Парижі сформовано Чехословацьку Національну раду. Рада почала реалізовувати ідею створення

закордонних воїнських з'єднань, так званих чехословацьких легіонів, які на італійському, французькому та російському фронтах формувалися би з чеських і словацьких емігрантів, також з числа військовополонених і перебіжчиків, і розглядалися як основа для майбутньої армії незалежної Чехословаччини [30, 143].

На теренах України, що входили до імперії Романових, на початку 1900-х рр. чехи компактно проживали у Київській, Подільській, Волинській губерніях, на півдні та у Криму. Їх нараховувалося близько 44 тис. осіб у 254 поселеннях, із них на Волині – 30 тис. чехів у російському підданстві і понад 2 тис. підданих Імперії Габсбургів. Численні громади чехів проживали у Москві, Санкт-Петербурзі, Варшаві, Лодзі, Києві, на Кавказі [45, 30–31], переважна їхня частина мала російське підданство, інші зберігали підданство Габсбургів. Чеськими та словацькими громадськими товариствами в Росії, члени яких поділяли слов'янофільські погляди, на початку війни розгорнуто активну підтримку воєнної політики уряду. Ще наприкінці липня – у серпні 1914 р. з'явилися відозви верховного головнокомандувача російською армією великого князя Миколи Миколайовича «До поляків» і «До чеського народу» із закликами «до останньої краплі крові боротися за перемогу слов'янства» [22, 9]. В агітаційній кампанії взяли участь представники російських чехів і словаків. Так, 5 серпня 1914 р. в Петербурзі відбулася маніфестація чехів з гуситськими прапорами та транспарантами «Брати, звільніть чехів!», «Гей, слов'яни!», «Боже, бережи царя!». В Москві 6 серпня від Кузнецького мосту пройшла демонстрація московських чехів, на чолі якої крокували С. Конічек і А. Тучек, жінки в національних строях і чоловіки у формах товариства «Сокіл». У Києві в подібній демонстрації 8 серпня взяли участь близько 3 тис. осіб, мітинг відкрив І. Індришек, голова товариства Я. А. Коменського, виступили В. Вондрак, Ф. Зуман, В. Швіговський [18, 24–25].

Російські чехи як піддані Романових підлягали мобілізації (волинських чехів 5 тис. осіб), а ті, що залишалися підданими Австро-Угорщини, наразі ставали «недружніми іноземцями» і могли бути депортовані у внутрішні губернії, їхнє майно конфіскувалося. Відтак, влада отримувала значну кількість прохань про підданство або його підтвердження, на це вказують численні архівні матеріали, віднайдені авторкою у Військовому історичному архіві Чеської Республіки в Празі [28; 42]. Обставини початку війни, отже, змусили представників чеської громади висунути на перший план діяльності товариств захист краян у Росії та виборювання незалежності своєї «старої батьківщини».

8 серпня 1914 р. у Києві на засіданні представників чеських громад і товариства ім. Я. А. Коменського було утворено Чеський комітет допомоги жертвам війни (ЧКДЖВ) на чолі із І. Індришкою, який адресувався до чехів Росії із закликом створити чеські військові підрозділи [8, 26]. Тоді ж московський «Чеський

комітет» звернувся до російського міністерства оборони з проектом організації чеських легіонів у Росії [7, 31; 8, 25]. Вже 12 серпня 1914 р. російська влада ухвалила рішення про «формування згаданих чеських добровольчих частин», а 14 серпня губернаторам було розіслане повідомлення, де зазначалося «...за проханням чеських товариств в Росії заплановано в близькому майбутньому сформувати особливі чеські військові частини для дій проти Австрії» [18, 27; 6, 80]. Формування загонів розпочалося в Києві, набір добровольців здійснювався уповноваженими чеських товариств у Петербурзі, Варшаві, Києві, товариствам вірялася і відповідальність за благонадійність добровольців.

Для Росії, зазначає російський історик Н. Копилов, це був перший досвід формування національних слов'янських військових частин (формувалися також польські – *авт.*), що викликало неоднозначні відголоси у правлячих і громадських колах Імперії. Уряд же переслідував пропагандистські цілі: чехам відводилася роль «містка» при вступі армії на територію супротивника, вони формували би на окупованих територіях прихильне ставлення до російських властей, чехів також планувалося використовувати як перекладачів, розвідників тощо. Командування передбачало «...використовувати чеські дружини для створення в кордонах Австро-Угорщини сприятливої обстановки для дій наших військ, а також ... пробуджуючи чехів до повстання із зброєю в руках проти австрійців» [6, 82].

20 серпня 1914 р. представники чеських товариств побували на аудієнції у Миколи II та передали петицію, в якій висловлювалося бажання чехів зі зброєю в руках виступи на боці Росії у боротьбі за звільнення чеських та словацьких земель [20]. Товариства чехів і словаків розпочали організаційну роботу з формування збройних сил, водночас відбувалося об'єднання громадського руху в єдину структуру – «Союз чехословацьких товариств в Росії» (СЧСТР, статут затверджений у лютому 1915 р. на І з'їзді СЧСТР) «з метою розвитку самосвідомості, організації добровольчих з'єднань, допомоги жертвам війни, досягнення незалежності» [41]. Саме Союз не лише представляв чехів і словаків в урядових колах, але і здійснював керівництво процесом створення військових сил, так званої Чеської дружини. Запис до дружини розпочався 21 серпня 1914 р., в якій до кінця серпня нараховувалося 769 осіб [32]. Серед перших добровольців-чехів були вчителі, інженери, члени товариства «Сокіл». Вони були розділені на чотири роти під командуванням російських офіцерів. Станом на 01.12.1914 р. добровольців нараховувалося 992, із них 191 – волинський чех, разом у Чеській дружині протягом війни перебувало 1 584 волинянини, із них стародружинників – 244 [31, 23–58].

Волинські чехи взяли на себе основні функції під час формування дружини: фінансування, навчання, матеріальне забезпечення. Важливу роль у форму-

ванні дружини відіграв Вацлав Вондрак, чех із с. Семидуби Волинської губернії, підприємець, власник київського готелю «Прага», член земства, голова військової комісії СЧСТР, представник ЧКДЖВ на Волині, саме він залагоджував усі справи чехів, зокрема із волинським земством, та вів перемовини з командуванням армією. На Волині представниками ЧКДЖВ також були Венцеслав Швіговський, Вратіслав Тума, Духачек, Гасал. Результатом їхньої агітаційної діяльності стало поповнення лав дружини: 50 добровольців із Луцька, 21 – з Крошни Чеської, 29 – із Квасилова, 7 – з Мартинівки, 6 – з Вільшанки, 20 – з Дубна [33, 32].

Присягу дружина прийняла 28 вересня 1914 р. (день св. Вацлава) на Софіївській площі в Києві [35; 29, 7; 8, 27]. Командир Чеської Дружини підполковник Созентович [8, с. 26] вручив дружинникам прапор, який вишивали жінки московських чехів. Це було червоно-біле полотно із короною св. Вацлава посередині. Прапороносцем обрано Ярослава Гейдука – сина відомого агронома і засновника чеських поселень на Північному Кавказі Бедржіха (Федора) Гейдука. Дружина мала 12 російських і 8 чеських командирів, лікаря-росіянина, 736 добровольців, 263 солдати-росіянини [37, 16–19]. До добровольців із промовою звернувся В. Вондрак, який підкреслив, що створення чеських військових дружин має історичне значення на шляху досягнення незалежності Чехословаччини [35].

Згідно з «Правилами формування Чеської дружини» чеські підрозділи утворювалися тільки на період війни, командні посади обіймали лише російські офіцери, у складі кожної роти серед офіцерів та нижчих чинів мало бути не менше третини росіян. Інші командні посади планувалося заміщати зі складу чехів-добровольців, які служили раніше в іноземних арміях офіцерами, вони зараховувалися на службу як офіцери державного ополчення. Пізніше, коли до складу дружини дозволили вводити полонених, посади молодших офіцерів на правах офіцерів ополчення стали обіймати і чехи. Статут, документація, команди були російськомовними, між собою дружинникам дозволялося розмовляти чеською мовою. Форма була російського зразка, на фуражках солдати могли прикріпити червоно-білі смужки [36].

Організація Чеської дружини потребувала значних коштів. Задля цього в Києві було створено Фонд Чеської дружини і організований збір коштів, а також оголошена фінансова підписка на потреби Фонду (з 1 жовтня 1914 р.). У зборі коштів брало участь і товариство ім. Я. А. Коменського: випускало облігації, які вартували від 50 коп. до 200 руб. Отримані суми були різними: від 50 коп. до 200 руб. щомісяця, або від 6 до 2 400 руб. на рік. Фонд фінансував сім'ї добровольців, їхнє лікування. Учасниками підписки на Фонд були переважно чехи Південно-Західного краю, особливо чехи Києва і Волині. Разом на Фонд підпи-

салося більше 1 300 чехів. Серед підписників Фонду були і росіяни [23, 97; 33, 32; 45, 12].

Деякі волинські чехи надавали Фонду Чеської дружини дуже великі кошти, іноді – цілими громадами, наприклад: Новини Чеські зібрали 577 руб., Губин Чеський – 437, Здовбиця – 564, Малин – 66, Софіївка – 32, Урвени – 146, Славута – 91, Базар – 182, Волков – 105, Кривин – 16, Уїздці – 68, Купичів – 70, Книгининок – 61, Кнерути – 44. Пивовар і землевласник с. Вільшанки (нині – Житомирська обл.) Вацлав Кліх переказав для Фонду 300 тис. руб. Сини Вацлава Кліха стали добровольцями, а шістнадцятирічний Ярослав був наймолодшим легіонером дружини [23, 98]. У Києві також було створено кредитне товариство «Česko-slovenský úvěrní ústav na Rusi» для підтримки краян і Чеської дружини. Товариство об'єднувало як чехів, зокрема з Волині (В. Вондрак, В. Швіговський, Я. Яндура, В. Кліх), так і зацікавлених у чеській справі, як-от полковник Троянов [24].

Значну допомогу в організації дружини надавав чеський часопис «Čechoslovan» (Чехослован) (1911–14, 1916–18, ред. В. Швіговський і В. Хорват), який видрукував програму визволення Чехії та Словаччини з-під влади Габсбургів, повідомляв новини з життя чеської громади та з фронту, розміщував відозви про вступ до Чеської дружини та анкети дружинника тощо. В редакції видання активно працювали волинські чехи В. Вондрак, В. Швіговський. Отож, часопис «Чехослован» виконував роль друкованого органу СЧСТР і Чеської дружини [12, 489; 38].

9 жовтня 1914 р. чеські добровольці виїхали на фронт. Чеська дружина була уведена до складу 3-ї армії під команду генерала Р. Радко-Дмитрієва. Особливо ефективними виявилися розвідка та агітаційна робота, яку проводили чехи в слов'янських частинах австрійських військ. Бойове хрещення дружина пройшла 19 листопада 1914 р. в Галичині біля Тарнова. Вже в перші місяці боїв нагородами були відзначені волиняни Теодор Вігнер з Чеського Малина, Франтішек Оліверус із Квасилова (посмертно) [23, 99]. Найвдалішою агітаційною операцією Чеської дружини можна вважати організацію переходу на бік російської армії навесні 1915 р. двох батальйонів 28-го Празького полку австрійської армії, так звані «Празькі діти» (в полон здалися два батальйони у складі 1 100 нижчих чинів і 28 офіцерів), відомі випадки масових переходів військ слов'янського походження 18-го, 21-го, 36-го, 88-го і 98-го полків австрійської армії [22, 40–41]. Отже, не зважаючи на обмеження у використанні чехословацьких добровольців, їхні дії на фронті (розвідка, перекладацька служба, повноцінні військові дії) були успішними. Водночас командування армії мало певні застереження щодо використання національних формувань як самостійної військової частини, тому чехословаків додавали до окремих армійських підрозділів.

Важливим для дружинників було мовне питання. Навесні 1915 р. представники чеських товариств звернулися до командування з проханням встановити командною в Чеській дружині чеську мову. Проте, командування дозволило користування чеською мовою в частинах дружини, водночас командною залишалася російська. Для чеської спільноти цей крок був надзвичайно важливим, оскільки Чеська дружина розглядалася і російськими чехами, і громадськими діячами в Європі як основа майбутньої армії незалежної чехословацької держави, а мова – невід’ємним елементом її незалежності.

З-поміж російських чехів та в урядових колах дискутувалося питання про залучення до дружини військовополонених-слов’ян, особливо нагальним воно стало у 1915 р., коли на східному фронті війська Четверного союзу перейшли у наступ. Проте, російське керівництво постало перед дилемою: з одного боку, потребувалися чехословацькі розвідники, перекладачі, а, з іншого – полонені нещодавно воювали на боці ворога і їхнє залучення викликало певні перестороги. Потреби у людських ресурсах зіграли головну роль: від грудня 1914 р. наказами головнокомандувача було дозволено зараховувати до складу Дружини полонених-слов’ян, у грудні 1915 р. Рада міністрів прийняла рішення про порядок надання підданства іноземцям за пільговими умовами, що стосувалося і чехословаків-полонених [43; 44]. Вацлав Вондрак, тоді голова військової комісії СЧСТР, задля вирішення цього питання зустрічався із військовополоненими (табір у Дарниці), командуванням російської армії. За його ініціативи відбулася реорганізація Чеської дружини: до складу дружини у другій половині 1915 р. увійшли волинські чехи, які були мобілізовані до лав російської армії на початку війни, продовжувався набір добровольців-полонених [10, 26; 11, 16–17]. Для вступу до дружини необхідна була рекомендація трьох осіб, а через три місяці служби прохачеві надавалося підданство. Колишні офіцери прирівнювалися до російських офіцерів-прапорщиків.

У червні–грудні 1915 р. до дружини вступили 763 нові добровольці, отож станом на 1 січня 1916 р. вона нараховувала 1 673 чехи, з-поміж них 1 099 волинців [31, 16; 37, 18]. Як зазначає Б. Татаров, протягом 1916–1917 рр. чеські сили переформовувалися, поповнювалися добровольцями з числа військовополонених, внаслідок чого у квітні 1916 р. сформовано Чехословацьку стрілецьку бригаду (згодом – 1-а дивізія) у складі двох полків, а з березня 1917 р. – трьох: полки імені Яна Гуса, гуситського короля Їржі з Подебрад, Яна Жижки з Троцнова (5 750 осіб). Від серпня 1916 р. сформувалася 2-га дивізія (5, 6, 7, 8-ий полки, артилерійський дивізіон, інженерна рота) [22, 73–77, 80].

У 1916–1917 рр. чехословацькі частини взяли участь у боях на Південно-Західному фронті, зокрема у Луцькому прориві та під Зборовом у липні 1917 р.

[26, 30–33]. Генерал О. Брусилів, оцінюючи чеську доблесть, згадував: «Вони чудово билися у мене на фронті... Я направляв Дружину у найнебезпечніші і важкі місця, і вони завжди блискуче виконували покладені на них завдання» [22, 46]. У Зборівській битві брали участь відомі політичні та громадські діячі майбутньої незалежної держави: Людвік Свобода, Ярослав Гашек, Ярослав Штроббах. Під Зборовом загинуло 173 добровольці, 29 були поранені та померли, 29 пропали безвісти, з того 234 – добровольці, чії імена відомі. Загиблих поховано у с. Цецова (нині – Калинівка), Озерному та навколишніх селах [40, 36–37], нині там відкрито меморіал.

Активізація та переорієнтація російських чехів на західних союзників знайшли відбиття у рішеннях III з'їзду СЧСТР (Київ, квітень–травень 1917 р.) [25; 11, 18–19]. В резолюції військової комісії, прийнятої на пленарному засіданні з'їзду 28 квітня, проголошувалося підпорядкування СЧСТР Чехословацькій Національній Раді на чолі з Т. Масариком та створення російського філіалу Національної ради [34; 11, 18–20]. Внаслідок такого рішення та подальших переговорів із Тимчасовим урядом чехи отримали дозвіл на необмежений набір до чехословацького війська військовополонених, було прийнято статут французького зразка (французького легіону) із чеською командною мовою. У жовтні 1917 р. сформовано корпус, до складу якого увійшло від 32 до 35 тис. добровольців [37, 16–19; 22, 73].

Події жовтня 1917 р. та початок громадянської війни в Росії змусили керівників Чехословацької Національної Ради терміново вирішувати питання про невтручання чехословацьких військ у «внутрішній конфлікт» та виведення підрозділів чехословацьких військ за межі України, про що провадилися перемовини з Українською Центральною Радою [12, 20]. Основою для такого рішення був декрет президента Франції Пуанкаре від грудня 1917 р. про заснування самостійної чехословацької армії у складі армії Франції. У лютому 1918 р. до Києва вступили більшовицькі частини Муравйова, і Т. Масарик у присутності представників Англії, Франції і Сербії підписав з ними угоду про визнання чехословацького корпусу нейтральною стороною та вихід його за межі території України [15, 22; 16, 22]. Франція брала на себе матеріальне та фінансове забезпечення корпусу [29, 8; 39, 10].

Після підписання Брестського миру почалася передислокація корпусу на Західний фронт з виведенням його через Архангельськ або Мурманськ, однак в цьому напрямку був відправлений лише один ешелон у складі 2 000 осіб до Франції [29, 7]. Окупація України німецькими військами змусила чехів змінити попередні плани: прийнято рішення про передислокацію корпусу вглиб Росії та подальший рух Трансирією залізницею до Владивостока. Евакуація 72 644 че-

хів закінчилася лише у липні–серпні 1920 р. [39, 10]. Транспортування корпусу залізницею, роль чехословаків у громадянському конфлікті на Сході Росії зумовило значні проблеми і конфлікти аж до збройних сутичок. Зазначені події викликали широку дискусію в наукових колах Росії та Чехословаччини, а пізніше – Чехії, що, на нашу думку, потребує окремого розгляду.

Створення у роки Великої війни чехословацьких легіонів у Росії, Франції, Італії, Сербії зіграло вирішальну роль у здобутті незалежності Чехословаччини, вони стали фундаментом її збройних сил, відіграли консолідуючу роль в організації громадського руху чехів та словаків за незалежність чеських та словацьких земель. Створення Чеської дружини у складі російської армії продемонструвало проросійські настрої чехів, проте, з оформленням Національної ради на чолі з Т. Масариком та подіями 1917 р. в Росії їхня більшість переорієнтувалася на Францію та Великобританію. Волинські чехи склали основу Чеської дружини, надавали їй організаційну, фінансову та матеріальну допомогу. Формування іноетнічних сил у складі національних армій доби Великої війни створило прецедент в новітній історії Європи, використовувалося великими державами задля посилення геополітичного впливу і мало своє продовження в роки Другої світової війни.

Abstract

The problems of the ethnic history of individual regions of Ukraine are important and influential factors of modern ethno-social state policy. The vital activity of individual ethnic groups over the centuries has been a wide palette of the life of the population of Ukraine. The Czechs, having settled in Ukraine in the middle of the nineteenth century, integrated into its economic and cultural and educational space, gave it special features, while preserving the features of ethnic identity. Their heritage is still traced in Volyn, Crimea and Southern Ukraine.

The purpose of the study is determining the characteristic features of the Czech and Slovak social movement in Russia and creation of Czechoslovak military formations in the Russian army during the Great War. The article deals with the stages of formation of the Czech and Slovak social movement in the Russian Empire during the war, its evolution from individual Czech and Slovak cultural societies to the union of Czechoslovak societies in Russia. The pro-Russian position was a characteristic feature of his leaders. The evolution of the political orientation of the social movement of Czechs and Slovaks from the pro-Russian position to the orientation to the countries of Western Europe has been traced on the basis of the study and analysis of the documents of the archives of the Czech Republic and Ukraine, narrative sources. Stages of formation of military units of Czechs and Slovaks in the Russian army of 1914–1917 were defined. Quantitative growth was traced; the participation of the Czech Legion in the battles on the eastern front was characterized. The position of the National Council of Czechs and Slovaks, headed by T. Masaryk, by events of 1917 in Russia was outlined and the Union's relations with the Provisional Government were traced. The role of the Volyn Czechs in the formation of the Czech detachment, her financial and material support was revealed.

Key words: *Great war, Czechs, Union of Czechoslovak societies in Russia, Czech detachment, Volyn Czechs.*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дрбал А. Чеські періодичні видання в Україні. *Dějiny Čechů na Ukrajině / Історія чехів в Україні*. Київ: НАУ, 2013. С. 484–519.
2. Каржанский Н. Чехо-словаки в России (По неизвестным официальным документам). Москва: Змий, 1918. 95 с.
3. *Киевлянин*. № 192. 14 июля 1914.
4. *Киевлянин*. № 194. 16 июля 1914.
5. *Киевлянин*. № 199. 21 июля 1914.
6. Копылов Н. Чешский лев под русским знаменем: политические и военные проблемы формирования чехословацких воинских частей в годы Первой мировой войны 1914–1918 гг. *Урал в годы гражданской войны: материалы 3-ей Международной научно-практической конференции «Урал в годы гражданской войны. Современные проблемы истории, источниковедения и историографии» (28–29 сентября 2013 г.)*. Пермь, 2014. С. 77–86.
7. Копылов Н. Чешский лев под русским знаменем: политические и военные проблемы формирования чехословацких воинских частей в годы Первой мировой войны 1914–1918 гг. *Legionářský směr*. 2013. № 4. С. 34–36.
8. Муратовы Д. и А. Забытый триумvirат: Вацлав Вондрак, Алоиз Тучек, Зденек Рейман. *Русское слово*. 2016. № 6. С. 24–29.
9. Муратовы Д. и А. Забытый триумvirат: Вацлав Вондрак, Алоиз Тучек, Зденек Рейман. *Русское слово*. 2016. № 7. С. 22–27.
10. Муратовы Д. и А. Забытый триумvirат: Вацлав Вондрак, Алоиз Тучек, Зденек Рейман. *Русское слово*. 2016. № 8. С. 22–27.
11. Муратовы Д. и А. Забытый триумvirат: Вацлав Вондрак, Алоиз Тучек, Зденек Рейман. *Русское слово*. 2016. № 9. С. 16–21.
12. Муратовы Д. и А. Забытый триумvirат: Вацлав Вондрак, Алоиз Тучек, Зденек Рейман. *Русское слово*. 2016. № 10. С. 22–27.
13. Муратовы Д. и А. Забытый триумvirат: Вацлав Вондрак, Алоиз Тучек, Зденек Рейман. *Русское слово*. 2016. № 11. С. 24–29.
14. Муратовы Д. и А. Киев глазами чешских военнопленных. *Русское слово*. 2009. № 11. С. 26–29.
15. Муратовы Д. и А. Киев глазами чешских военнопленных. *Русское слово*. 2009. № 12. С. 20–23.
16. Муратовы Д. и А. Киев глазами чешских военнопленных. *Русское слово*. 2010. № 1. С. 22–24.
17. Муратовы Д. и А. Чешская дружина и ее первые добровольцы. *Русское слово*. 2014. № 9. С. 14–19.

18. Мухіна Л. Чеська дружина в Україні. *Podíl ukrajinských Čechů na vzniku Československa / Внесок українських чехів у створення Чехословащини*. Київ: ФОП Маслаков, 2019. С. 21–61.
19. Ненашева З. С. Идеино-политические аспекты чешского национального движения в России в 1914–1915 гг. «Конструктивное» русофильство или национальный прагматизм? *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. Вип. 27. 2011. С. 16–31.
20. Обращение Совета чехов к императору. 1914. *Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv v Praze (Військовий історичний архів Чеської Республіки, м. Прага) (далі – VHA)*. F. Svaz čs. Spolků v Rusi. K. 5. Rada Čechů v Rusku. (1914–1916). 3 list.
21. Сахаров К. В. Чешские легионы в Сибири (Чешское предательство). Берлин, 1930. 137 с.
22. Татаров Б. О. Новітні гусити. Чесько-словацькі військові формування у російському війську (серпень 1914 – квітень 1918 рр.). Київ: Наш час, 2010. 104 с.
23. Шульга С. Чехи в Західній Волині: від оселення до рееміграції. *Češi v Západní Volyni od osídlení k reemigraci*: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. 464 с.
24. Česko-slovenský úvěrní ústav na Rusi. *Narodní archiv v Praze (Національний архів Чеської Республіки, м. Прага)*. Fond 1159. Svaz Čechů z Volyně, Žatec (SvČV) (Союз чехів з Волині, Жатець). K. 104, inv. č. 361–362. 16 list.
25. 1917 – Čs. národní sjezd. *VHA*. Fond Svaz čs. Spolků v Rusi. K. 7. 14 list.
26. Bitva u Zborova. *Legionářský směr. Zborovský speciál*. 2017. S. 30–33.
27. Československý zahraviční odboj. *Dějiny Československé obce legionářské*. Sestavil J. Filip. Praha: Vydavatelství MAC, 2014. 64 s.
28. Česka družina. Seznamy dobrovolníků. Прошение о принятии русского подданства от членов московского Чешского комитета (15 июля 1915 г.). *VHA*. F. Svaz čs. Spolků v Rusi (Союз чесько-словацьких товариств в Росії). K. 10. 2 list.
29. Dějiny Československé obce legionářské. Sestavil J. Filip. Praha: Vydavatelství MAC, 2014. 64 s.
30. Dějiny zemí Koruny České. T. 2. Praha, 1993. 329 s.
31. Hofman, Jiří – Širc, Václav – Vaculík, Jaroslav. Volynští Češi v prvním a druhém odboji. Praha, 1999. 320 s.
32. Kniha starodružinici. *VHA*. F. Česka Družina (Фонд Чеська дружина). K. 7. 128 list.
33. Martinkova D. Československé legie v Rusku a volynští Češi. *Legionářský směr*. 2013. № 4. S. 31–33.

34. Materialy k Sjezdu 1917. Resoluce vojenske komisse sjezdu česko-slovenské verejnosti na Rusi, přijata v plenární šhůzi Sjezdové dne 28 dubna 1917 v Kyjevě. VHA. Fond Svaz čs. Spolků v Rusi. K. 7. 2 list.
35. Memorandum a projev dr. Vondráka o vzniku čs. vojska. Reč dr. Vondráka na Sofijevském náměstí dne 28 září 1914. VHA. F. Svaz čs. Spolků na Rusi. K. 11. 2 list.
36. Memorandum a projev dr. Vondráka o vzniku čs. vojska. Проект організаційного плану формування чехословацьких військових частин. VHA. F. Svaz čs. Spolků v Rusi. K. 11. 3 list.
37. Od družiny k brigádě. *Legionářský směr. Zborovský speciál*. 2017. S. 16–19.
38. Písemnost časopisu «Čechoslován» (1915–1917). Návrh na vydání časopisu. VHA. F. Svaz čs. Spolků v Rusi. K. 9. 2 list.
39. Preclík V. Masaryk a legie. *Legionářský směr*. 2013. № 4. S. 10–11.
40. Seznam ztrát. *Legionářský směr. Zborovský speciál*. 2017. S. 36–37.
41. Stanovy Svazu čs. spolků na Rusi (1915). VHA. F. Svaz čs. Spolků na Rusi. K. 5. 14 list.
42. Žadosti. Посвідка про російське підданство мешканців с. Боратин Луцького повіту Ф. Пішеля, Е. Янати, І. Янати. VHA. F. Svaz čs. Spolků v Rusi. K. 11. 1 list.
43. Žadosti. Список добровольців Чеської Дружини з проханнями про прийняття підданства (21.01.1915) (150 осіб). VHA. F. Svaz čs. Spolků v Rusi. K. 11. 42 list.
44. Žadosti. Звернення Союзу чесько-словацьких товариств в Росії про надання російського підданства 360-ом добровольцям чесько-словацького стрілецького полку (21.03.1916). VHA. F. Svaz čs. Spolků v Rusi. K. 11. 15 list.
45. Vaculík, Jaroslav. Dějiny volyňských Čechů. II. díl. 1914–1945. Praha, 1998. 191 s.

References

1. Drbal, A. (2013). Cheski periodychni vydannia v Ukraini. Dějiny Čechů na Ukrajině [*Czech periodicals in Ukraine Czech-Slovaks in Russia (According to unknown official documents)*]. Kyiv: NAU, 484–519.
2. Karzhanskyi, N. (1918). Chekho-slovaký v Rossyy (Po neyzvestnym ofytsyalnym dokumentam). [*Czech-Slovaks in Russia (According to unknown official documents)*]. Moskva: Zmyi.
3. Kyevlianyn [*The Citizen of Kyiv*]. № 192. 14 yuilia 1914.
4. Kyevlianyn. [*The Citizen of Kyiv*]. № 194. 16 yuilia 1914.
5. Kyevlianyn. [*The Citizen of Kyiv*]. № 199. 21 yuilia 1914.
6. Корьілов, N. (2014). Cheshskiy lev pod russkym znamenem: polytycheskiye u voennyye problemy formirovaniye chekhoslovatskykh voynskyykh chastei v hodyy

- Pervoi myrovoi voiny 1914–1918 hh. [*Czech lion under the Russian banner: political and military problems; the formation of Czechoslovak military units during the First World War of 1914–1918.*] Ural v hodы hrzhzdanskoі voiny: materyaly 3-ei Mezhdunarodnoі nauchno-praktycheskoі konferentsyy «Ural v hodы hrzhzdanskoі voiny. Sovremennыe problemy ystoryu, ystochnykovedeniya y ystoryografyy» (28–29 sentiabria 2013 h.)». Perm, 77–86.
7. Kopilov, N. (2013). Cheshskiy lev pod russkym znamenem: polytycheskiye y voennыe problemy formirovaniye chekhoslovatskыkh voynskыkh chastei v hodы Pervoi myrovoi voiny 1914–1918 hh. [*Czech lion under the Russian banner: political and military problems; the formation of Czechoslovak military units during the First World War of 1914–1918.*] Legionářský směr, 4, 34–36.
 8. Muratovy, D. y A. (2016). Zabytyi tryumvyrat: Vatslav Vondrak, Aloyz Tucek, Zdenek Reiman. [*Forgotten Triumvirate: Vaclav Wondrack, Alois Tucek, Zdenek Reiman.*] Russkoe slovo, 6, 24–29.
 9. Muratovi, D. y A. (2016). Zabytyi tryumvyrat: Vatslav Vondrak, Aloyz Tucek, Zdenek Reiman. [*Forgotten Triumvirate: Vaclav Wondrack, Alois Tucek, Zdenek Reiman.*] Russkoe slovo, 7, 22–27.
 10. Muratovi, D. y A. (2016). Zabytyi tryumvyrat: Vatslav Vondrak, Aloyz Tucek, Zdenek Reiman. [*Forgotten Triumvirate: Vaclav Wondrack, Alois Tucek, Zdenek Reiman.*] Russkoe slovo, 8, 22–27.
 11. Muratovi, D. y A. (2016). Zabytyi tryumvyrat: Vatslav Vondrak, Aloyz Tucek, Zdenek Reiman. [*Forgotten Triumvirate: Vaclav Wondrack, Alois Tucek, Zdenek Reiman.*] Russkoe slovo, 9, 16–21.
 12. Muratovi, D. y A. (2016). Zabytyi tryumvyrat: Vatslav Vondrak, Aloyz Tucek, Zdenek Reiman. [*Forgotten Triumvirate: Vaclav Wondrack, Alois Tucek, Zdenek Reiman.*] Russkoe slovo, 10, 22–27.
 13. Muratovi, D. y A. (2016). Zabytyi tryumvyrat: Vatslav Vondrak, Aloyz Tucek, Zdenek Reiman. [*Forgotten Triumvirate: Vaclav Wondrack, Alois Tucek, Zdenek Reiman.*] Russkoe slovo, 11, 24–29.
 14. Muratovi, D. y A. (2009). Kyev hlazamy cheshskыkh voennoplennykh. [*Kiev through the eyes of Czech war prisoners*] Russkoe slovo, 11, 26–29.
 15. Muratovi, D. y A. (2009). Kyev hlazamy cheshskыkh voennoplennykh. [*Kiev through the eyes of Czech war prisoners.*] Russkoe slovo, 12, 20–23.
 16. Muratovi, D. y A. (2010). Kyev hlazamy cheshskыkh voennoplennykh. [*Kiev through the eyes of Czech war prisoners.*] Russkoe slovo, 1, 22–24.
 17. Muratovi, D. y A. (2014). Cheshskaia druzhyna y ee pervыe dobrovoltsы. [*The Czech squad and its first volunteers.*] Russkoe slovo, 9, 14–19.

18. Mukhina, L. (2019). Cheska družhyna v Ukraini. [The Czech squad in Ukraine]. Podíl ukrajinských Čechů na vzniku Československa / Vnesok ukraïnskikh chekhiv u stvorennia Chekhoslovachchyny. Kyiv: FOP Maslakov, 21–61.
19. Nenasheva, Z. S. (2011). Ydeino-polytycheskye aspekty cheshskoho natsyonalnogo dvyzheniya v Rossyy v 1914–1915 hh. «Konstruktyvnoe» rusofylstvo yly natsyonalnyi prahmatyzm? [The ideological and political aspects of the Czech national movement in Russia in 1914–1915. «Constructive» Russophilia or national pragmatism?]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii «Istoriia», 27, 16–31.
20. Obrashchenye Soveta chekhov k ymperatoru. 1914 [The appeal of the Czech Council to the emperor]. Vojenský ustřední arhiv – Vojenský historický arhiv v Praze (Viiskovy i storychnyi arkhiv Cheskoï Respubliky, m. Praha) (dali – VHA). F. Svaz čs. Spolků v Rusi. K. 5. Rada Čechů v Rusku. (1914–1916). 3 list.
21. Sakharov, K. V. (1930). Cheshskye lehyony v Sybyry (Cheshskoe predatelstvo). [Czech legions in Siberia (Czech betrayal)]. Berlyn.
22. Tatarov, B. O. (2010). Novitni husyty. Chesko-slovatski viiskovi formuvannia u rosiiskomu viisku (serpen 1914 – kviten 1918 rr.) [Modern Houthis. Czech-Slovak military units in the Russian army (August 1914 – April 1918)]. Kyiv: Nash chas.
23. Shulha, S. (2018). Chekhy v Zakhidniï Volyni: vid oseleñnia do reemihratsii. Češi v Západni Volyni od osídlení k reemigraci [Czechs in Western Volyn: From Settlement to Remigration]. Lutsk: Vezha-Druk.
24. Česko-slovenský úvěrni ústav na Rusi [Czechoslovakian credit institution]. Narodni arhiv v Praze (Natsionalnyi arkhiv Cheskoï Respubliky, m. Praha). Fond 1159. Svaz Čechů z Volyně, Žatec (SvČV) (Soiuz chekhiv z Volyni, Zhatets). K. 104. Inv. č. 361–362. 16 list.
25. 1917 – Čs. národní sjezd [1917 – Czechoslovak National Congress]. VHA. Fond Svaz čs. Spolků v Rusi. K. 7. 14 list.
26. Bitva u Zborova. (2017) [Battle of Zboriv]. Legionářský směr. Zborovský special, 30–33.
27. Československý zahraniční odboj. (2014) [Czechoslovakian foreign resistance]. Dějiny Československé obce legionářské. Sestavil J. Filip. Praha: Vydavatelství MAC.
28. Česka družina. Seznamy dobrovolníků. Proshenye o pryñiatyy russkoho poddanstva ot chlenov moskovskoho Cheshskoho komyteta (15 yuilia 1915 h.). [Czech armed force. Lists of volunteers. Request for acceptance of Russian citizenship from members of the Moscow Czech Committee (July 15, 1915)]. VHA. F. Svaz čs. Spolků v Rusi (Soiuz chesko-slovatskykh tovarystv v Rosii). K. 10. 2 list.

29. Dějiny Československé obce legionářské. (2014) [*History of the Czechoslovak Community of Legionnaires*]. Sestavil J. Filip. Praha: Vydavatelství MAC.
30. Dějiny zemí Koruny České. (1993) [*History of the lands of the Czech crown*]. T. 2. Praha.
31. Hofman, Jiří – Širc, Václav – Vaculík, Jaroslav. (1999). Volynští Češi v prvním a druhém odboji [*Volyn Czechs in the first and second resistances*]. Praha.
32. Kniga starodružinici [*The book of the old warriors*]. VHA. F. Česka Družina (Fond Cheska družyna). K. 7. 128 list.
33. Martinkova, D. (2013). Československé legie v Rusku a volynští Češi [*Czechoslovakian Legion in Russia and the Volyn Czechs*]. Legionářský směr, 4, 31–33.
34. Materialy k Sjezdu 1917. Resoluce vojenske komisse sjezdu česko-slovenské verejnosti na Rusi, přijata v plenární šhůzi Sjezdové dne 28 dubna 1917 v Kyjevě [*The military commission resolution of the public congress in Russia, adopted at the plenary session of the Congress on April 28, 1917 in Kiev. Materials for the Congress. 1917*]. VHA. Fond Svaz čs. Spolků v Rusi. K. 7. 2 list.
35. Memorandum a projev dr. Vondráka o vzniku čs. vojska. Reč dr. Vondráka na Sofijevském náměstí dne 28 září 1914 [*Memorandum and speech by Dr. Vondrak on the establishment of the Czechoslovak army. Dr. Vondrak's speech at the Sofia Square on September 28, 1914*]. VHA. F. Svaz čs. Spolků na Rusi. K. 11. 2 list.
36. Memorandum a projev dr. Vondráka o vzniku čs. vojska. Proekt orhanizatsiinoho planu formuvannia chekhoslovatskykh viiskovykh chastyn [*Memorandum and speech by Dr. Vondrak on the establishment of the Czechoslovak army. Draft organizational plan for the formation of Czechoslovak military units*]. VHA. F. Svaz čs. Spolků v Rusi. K. 11. 3 list.
37. Od družiny k brigádě. (2017) [*From squad to brigade*]. Legionářský směr. Zborovský special, 16–19.
38. Písemnost časopisu «Čechoslován» (1915–1917) [*Documents of «Czechoslovan» (1915–1917)*]. Návrh na vydání časopisu. VHA. F. Svaz čs. Spolků v Rusi. K. 9. 2 list.
39. Preclík, V. (2013). Masaryk a legie [*Masaryk and the Legion*]. Legionářský směr, 4, 10–11.
40. Seznam ztrát. (2017) [*List of losses*]. Legionářský směr. Zborovský special, 36–37.
41. Stanovy Svazu čs. spolků na Rusi (1915) [*Charter of the Czech-Slovak Communities Union in Russia (1915)*]. VHA. F. Svaz čs. Spolků na Rusi. K. 5. 14 list.
42. Žadosti. Posvidka pro rosiiske piddanstvo meshkantsiv s. Boratyn Lutskoho povitu F. Pishelia, E. Yanaty, I. Yanaty [*A petition. Certificate of Russian citizenship of the village Boratyn, Lutsk county F. Pishel, E. Yanaty, I. Yanaty. – Statements*

- or petitions (or requests). Certificate of Russian citizenship of the village Boratyn, Lutsk county F. Pishel, E. Yanaty, I. Yanaty]. VHA. F. Svaz čs. Spolků v Rusi. K. 11. 1 list.*
43. Žadosti. Spysok dobrovoltsiv Cheskoj Druzhyiny z prokhaniamiy pro pryiniattia pidanstva (21.01.1915) (150 osob) [*A petition. List of volunteers of the Czech Squad with requests for acceptance of nationality (21.01.1915) (150 persons)*]. VHA. F. Svaz čs. Spolků v Rusi. K. 11. 42 list.
44. Žadosti. Zvernennia Soiuzu chesko-slovatskykh tovarystv v Rosii pro nadannia rosiiskoho pidanstva 360-om dobrovoltsiam chesko-slovatskoho striletskoho polku (21.03.1916) [*A petition. Appeal of the Union of Czech-Slovak Societies in Russia on granting Russian citizenship to 360 volunteers of the Czech-Slovak Rifle Regiment (21.03.1916)*]. VHA. F. Svaz čs. Spolků v Rusi. K. 11. 15 list.
45. Vaculik, Jaroslav (1998). Dějiny volyňských Čechů. II.díl. 1914–1945 [*History of the Volyn Czechs. II. 1914–1945*]. Praha.

УДК 94(73)“1945/1947”Джеймс Бірнс

ДЖЕЙМС БІРНС – ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАР І ПОЛІТИЧНИЙ СУПЕРНИК ГАРРІ ТРУМЕНА

Клиніна Тетяна

Стаття присвячена одному з державних секретарів Сполучених Штатів Америки Джеймсу Бірнсу, людині, яка мала різнобарвну кар’єру історію в політичному житті США. Автор надає історіографічний аналіз робіт, присвячених життю та діяльності американського політика, певний наголос робиться на мемуарах Дж. Бірнса та Г. Трумена – ключових осіб цього дослідження. Методологічною базою стали методи системного аналізу та синтезу, проблемно-хронологічний та описовий методи. Також застосовувався принцип історизму, який дав змогу розглянути явище, яке ми вивчаємо, у процесі його розвитку, і, як результат, дало можливість застосувати метод періодизації, зокрема виділити два етапи у розвитку політичних стосунків між президентом та його державним секретарем. У статті зазначається, що на початковому етапі свого президентства Г. Трумен більшою мірою спирався на поради Дж. Бірнса, оскільки свого часу останній був наставником Г. Трумена в Сенаті США. Зокрема, Дж. Бірнс надав невідому Г. Трумену інформацію щодо проєкту з виготовлення атомної бомби і був одним з ініціаторів бомбардування Японії. Призначивши Дж. Бірнса державним секретарем, Г. Трумен сигналізував про наступництво політики Ф. Рузвельта і отримав біля себе «очевидця» Ялтинських угод та інформатора щодо подальших дій. А тому Дж. Бірнс, відіграючи головну роль на Потсдамській, Паризькій мирних конференціях і розуміючи свій статус «очевидця», майже не звертав уваги на експертів з державного департаменту, а також ігнорував Г. Трумена і сам формував зовнішній курс країни. Згодом стало зрозумілим, що Г. Трумен почав займати більш жорстку позицію на світовій арені (особливо у відносинах з СРСР), водночас Дж. Бірнс намагався йти на певні поступки (особливо в тих же відносинах з СРСР). Таке протиставлення врешті-решт дало свої плоди: